

ПОЛІТИЧНІ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ПРАВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПОЛЬЩІ (1921-1989 рр.)

**МИСИК О. І.,
здобувач**

*Прикарпатський
національний
університет
ім. В. Стефаника*

Національні меншини Польщі впродовж 1921-1989 рр. формально користувалися політичними і культурно-освітніми правами, що їх гарантували законодавчі акти держави. На початку міжвоєнного періоду головні засади їхньої політичної діяльності були викладені в Конституції 1921 р. У 108-й статті цього акту зазначалося, що “громадяни мають право коаліції, зібрань і утворення об’єднань та союзів”¹. Більш конкретно політичні права національних меншин окреслені в 110-й статті Основного закону. Згідно з нею, “громадяни Польщі, котрі належать до національних, віросповідних та мовних меншин мають однакові з іншими громадянами права утворювати, наглядати і утримувати власним коштом добродійні, релігійні та суспільні інституції”². Гарантовані Конституцією права могли бути обмежені лише за особливих обставин. У законі про надзвичайний та військовий стан від 1921 р. наголошувалося, що у випадку “внутрішніх безпорядків або інтриг, що мають характер державної зради і загрожують Конституції держави та безпеці громадян” обмежуються наступні права: особистої свободи, недоторканості помешкання, свободи преси, таємниці кореспонденції, право коаліції, зібрань і утворення об’єднань³. Цей закон польська влада часто застосовувала на практиці, особливо по відношенню до політичних партій та об’єднань національних меншин. Загалом же політичне життя національних меншин у міжвоєнній Польщі було піддане суворій регламентації. За реалізацію основних засад національної політики в цей період відповідав Політичний департамент Міністерства внутрішніх справ, у лоні якого було виокремлено Національний відділ. Крім цього, відповідні підрозділи існували в Міністерстві закордонних справ, Міністерстві військових справ, Міністерстві віросповідань та народної

освіти, а також у Міністерстві сільського господарства⁴. Поза органами державної адміністрації в окремі часові проміжки існували також різного роду експертно-дорадчі комісії. Так, у 1924 р. в уряді В. Грабського була утворена “Комісія чотирьох” (Станіслав Грабський, Станіслав Тугутт, Генрик Льовенгерц, Еугеніш Старчевський⁵), а також Секція політичного комітету Ради міністрів у справах східних воєводств та національних меншин. З початком періоду санації – жорсткої політики уряду щодо політичного інакодумства – роботу “Комісії чотирьох” продовжувала “Комісія експертів”, яка готувала для уряду пропозиції щодо розв’язання національних проблем, які могли загострюватися.

У грудні 1935 р. розпорядженням Ради міністрів було утворено Комітет у справах національностей. До його складу, окрім прем’єр-міністра, увійшли – міністри: внутрішніх, закордонних, військових справ, віросповідань, народної освіти та сільського господарства.

Гарантовані нормативними актами політичні права дозволили національним меншинам у 1919-1926 рр. розгорнути доволі жваву діяльність і стати помітним чинником у політиці Польської держави. Найбільш наявно це виявилось під час парламентських виборів у листопаді 1922 р. Об’єднані в “Блок національних меншин”, вони провели до сейму 89, а до сенату 27 своїх депутатів. Це буквально означало, що національні меншини стали представляти собою значну політичну силу, яка здатна впливати на прийняття доленосних рішень⁶. Власне, завдяки підтримці депутатів від національних меншин, президентом Польщі у 1922 р. був обраний Габріель Нарутович, а після його вбивства Станіслав Войцеховський⁷.

За таких обставин уряд Владислава Сікорського (16 грудня 1922 – 26 травня 1923 рр.) посилив нагляд за діяльністю товариств національних меншин і прискорив ліквідацію німецької власності⁸. У свою чергу уряд Вінценти Вітоса (28 травня 1923 – 15 грудня 1923 рр.), виконуючи домовленості, що випливали з так званого “Ланцкоронського пакта” (угода передбачала створення уряду “Хієни – Пяста” та проведення політики в дусі ідейних засад національної демократії, зокрема прискорення курсу колонізації національних меншин, передусім слов’янських), прагнув посилити позиції польського населення на національно змішаних теренах, розширити повноваження Католицької церкви. Крім цього, за звинуваченням у шпигунстві був розпущений Союз німецької мови для охорони прав національної меншини в Польщі, запроваджено військово-польові суди на “східних кресах”, українців усунуто з адміністративних посад (так званий “метод мітли”), запроваджено термін “руський” замість “український”, вжито заходів для припинення єврейської реєміграції та депортовано з країни осіб, які не мали польського громадянства¹⁰.

Уряд В. Грабського (19 грудня 1923 – 14 листопада 1925 рр.) продовжував, щодо національних меншин політику свого попередника. Більше того, було утворено Корпус охорони пограниччя, збільшено участь військових в адміністрації на Кресах, при цьому генералів Едварда Ридз-Смігли (керівник акції по забезпеченню правопорядку на Поліссі) та Яна Ромера (керівник акції по забезпеченню правопорядку у львівському, тернопільському, станіславському і волинському воєводствах) наділено необмеженими повноваженнями аж до надання розпоряджень воєвдським і повітовим адміністраціям. Крім цього, у липні 1924 р. уряд ухвалив закони про державну мову, офіційну мову адміністративних органів, судів, прокурорських та нотаріальних управлінь¹¹. У першій статті цього закону стверджувалося, що “внутрішньою і зовнішньою мовою в судах і прокуратурах є польська мова як державна”. Замаскованою відмовою визнавати самостійність української нації та її мови було вживання в законі визначення української мови як “русинської”. На будинках, де розташовувались польські суди, написи мали подаватися тільки польською мовою. Використання української мови в судах мало стати не стільки правилом, скільки винятком¹².

Після травневого перевороту 1926 р. і встановлення в Польщі авторитарного режиму Ю. Пілсудського уряд Казімежа Бартеля намагався демонструвати прихильне ставлення до національних меншин. Прем’єр-міністр запевнив, що “уряд прагнучиме полагодити суперечності на національному та релігійному ґрунті й витворити гармонійні стосунки співпраці населення різних національностей і культур”¹³. Однак, на практиці все виявилось набагато складніше. На початку 1927 р. польська влада вдалася до рестрикцій щодо політичної діяльності деяких білоруських угруповань. У січні вказаного року за вказівкою міністра внутрішніх справ Феліціана Славой-Складковського було заарештовано ряд діячів Білоруської робітничо-селянської “Громади”, у тому числі депутатів сейму В. Тарашкевича, С. Рака-Михайловського та П. Волошина¹⁴. У березні 1927 р. ця партія було оголошена поза законом, як така, що співпрацювала з комуністами і готувала збройне повстання проти Польщі¹⁵.

Подібним чином зневажено політичні права литовської національної меншини. У листопаді 1927 р. польська поліція заборонила діяльність Литовського товариства освіти “Ритус”, закрила вчительську семінарію, 45 литовських народних шкіл і заарештувала 120 директорів і вчителів освітніх закладів¹⁶.

У вересні-жовтні 1930 р. польський уряд провів “пацифікацію” львівського, станіславського і тернопільського воєводств, де переважало українське населення. У результаті цієї ганебної акції було заарештовано 1739 осіб, з яких 1143 віддано до суду, закрито 28 осередків спортивно-пожежного товариства “Луг”, 21 – гімнастичного

товариства “Сокіл”, 21 філію товариства “Просвіта”, гімназії в Тернополі, Рогатині та Станіславі. Усього “умиротворенням” було охоплено 30 повітів і 480 громад. Репресії торкнулися 30 колишніх парламентаріїв і майже 100 найактивніших українських національних діячів¹⁷.

Після серії репресивних акцій санаційний режим вдавсь до обмежень політичних прав національних меншин законодавчим шляхом. У 1932 р. ухвалено два закони про зібрання і товариства, які обмежували свободу зборів і права громадян на об'єднання. Це буквально означало посилення контролю державної адміністрації за політичним життям суспільства. У 1933 р. прийнято новий закон про місцеве самоврядування, який значно обмежував участь молоді в роботі місцевих органів. Згідно з ним, виборче право надавалося громадянам, які досягнули 24 річного віку¹⁸. Усі вищевказані законодавчі акти знайшли своє втілення у “квітневій” Конституції 1935 р. Вона проголошувала право усіх громадян, незалежно від походження, релігії, статі та національності служити інтересам Польської держави¹⁹. Разом з тим, ця Конституція завершила процес перебудови устрою Польщі на авторитарних засадах. Цей Основний закон запровадив надзвичайну роль держави і виконавчої влади, яким підпорядковувались усі громадянські інститути та особи. Стосовно політичних прав національних меншин, то в цю Конституцію автоматично були перенесені, як уже згадувалося, статті Конституції 1921 р. Однак в умовах тоталітарного режиму вони були зведені до рівня паперової фікції. Підтвердженням цього став новий виборчий закон – “Виборча ординація”, ухвалений сеймом 8 червня 1935 р. Він позбавив громадян права висувати кандидатів у депутати і передав його Окружним комісіям, які утворювалися у двомандатних округах з представників органів місцевого самоврядування і суспільних організацій. Оскільки “Виборча ординація” була санкціонована прихильниками санації, стало очевидним, що в списках кандидатів будуть переважати виключно особи бажані для режиму²⁰. Відповідно національні меншини заздалегідь були приречені мати незначну кількість представників в обох палатах парламенту. Публікація нової “Виборчої ординації” викликала хвилю невдоволення в осередках національних меншин. З цього приводу в заяві Білоруського національного комітету відзначалося: “Новий виборчий закон позбавляє права 2,5 млн. білорусів, що проживають у межах Польської держави безпосередньо обирати до державних законодавчих палат своїх представників, котрі б належно відстоювали права білоруського народу”²¹.

Продовження такої політики утворення при Раді Міністрів у грудні 1935 р. Комітет у справах національностей. Ця інституція готувала директиви і рекомендації для уряду. У 1936 р. вона розробила програму урядової політики щодо української меншини. Згідно з нею передбачалася по-

лонізація теренів на польсько-українському пограниччі та колонізація Полісся. Програма також закликала до продовження політики “регіоналізації”, що полягала в штучному поділі українців на русинів, лемків, бойків, гуцулів, поліщуків та волиняків. На Холмщині, Поліссі та Підляшші було розпочато так звану “акцію ревідикації”, тобто навернення на католицтво православних українців. Власті виходили з того, що нібито місцеве православне населення було “зросійщине” за часів царату і тепер повинно повернутися до “рідного лона”. Навернення відбувалося примусово, із залученням військових підрозділів, супроводжувалося закриттям православних храмів або їх передачею католицькій церкві. Ці дії викликали серйозний спротив місцевого населення, а католицький костел був змушений відмежуватися від них. За неофіційними даними по-варварському було зруйновано 167 православних храмів²². Полонізаційні заходи уряду і військових поклали край угоді “нормалізації” польсько-українських взаємин (“нормалізація” – “усна” угода між УНДО і польським урядом досягнута 29 травня 1935 р. За домовленістю українцям обіцяли збереження національної освіти, фінансову підтримку для культурних, кооперативних і громадських організацій, розширення сфери вживання української мови)²³.

Стосовно білорусів уряд Польщі після 1935 р. почав поступово реалізовувати політику національної асиміляції. У січні 1938 р. за звинуваченням у підривної діяльності було делегалізовано Білоруський національний комітет, закрито школи з білоруською мовою викладання, заборонено більшість періодичних видань²⁴.

Політика польських властей щодо єврейської національної меншини в другій половині 30-х рр. набрала ознак відвертого антисемітизму, що привело до погромів, конфліктів у вищих школах, появи закликів, щоб євреї виїжджали до Палестини²⁵. Як наслідок, вони стали масово емігрувати в усіх доступних напрямках. За підрахунками дослідників тільки в 1935-1937 рр. з Польщі виїхало 56500 євреїв²⁶.

Після Другої світової війни політичні права національних меншин у Польщі не були регламентовані жодним нормативним актом. Таку ситуацію, у першу чергу зумовило те, що комуністична влада пропагувала ідею мононаціональної держави, в якій немає місця національним меншинам, а громадянство і національність є тотожними поняттями. З цього приводу польський дослідник П. Мадайчик відзначав: “Малочисельні національні меншини не відігравали в Польській Народній Республіці такої ролі як перед війною [...]. У більшості випадків вони були повністю витісненні з суспільної свідомості. Призабуто тоді, що польський громадянин може бути іншої національності ніж польська і мати іншу рідну мову. Проблема меншин втратила своє значення, і відповідно вони зникли з післявоєнних переписів і статистичних щорічників”²⁷.

У період 1944-1956 рр. тільки євреї прагнули відродити своє політичне життя. У 1947 р. сіоністсько-комуністичні діячі утворили Об'єднану єврейську робітничу партію "Поалей Сіон". Вона сповідувала гасло будівництва в Палестині, за допомогою СРСР, єврейської соціалістичної держави. Окрім вказаного об'єднання в перші післявоєнні роки в Польщі також діяли Єврейська робітничка партія, "Мізрахі" і Бунд. Деякі єврейські партії у цей час, зокрема "Агудас Ісроель" перебували на нелегальному становищі. На переломі 1949-1950 рр. усі єврейські політичні партії були делегалізовані, а натомість утворено Єврейське суспільно-культурне товариство, яке, з відомих причин, існувало майже формально²⁸.

Політичне життя інших національних меншин почало відроджуватися лише після 1956 р. Упродовж 1956-1957 рр. було утворено українське, білоруське, литовське, німецьке суспільно-культурні товариства²⁹. Вони мали завдання, як уже згадувалося, представляти перед польськими властями інтереси своїх національних меншин, культивувати і популяризувати національну культуру, розвивати освіту, зміцнювати братерську дружбу з польським народом, врегулювати проблеми контактів з родинами поза межами Польщі. Суспільно-культурні товариства видавали свої друковані органи: українці – "Наше слово", білоруси – "Нива", литовці – "Ausra", німці "Arbeiter-stimme", євреї – "Folks Sztyme". Разом з тим, вказані товариства діяли під пильним контролем служб безпеки.

Незначна активізація політичного життя національних меншин у Польщі стала спостерігатися з початком 80-х рр. Однак, тільки після прийняття в 1989 р. поправок до Конституції воно стало набирати реального змісту.

У політиці польських властей упродовж 1919-1989 рр. важливе місце посідали освітньо-культурні проблеми, які відігравали надзвичайно велику роль у суспільному житті національних меншин. Не випадково перші нормативні акти в цій галузі були прийняті одразу після відновлення незалежності Польщі. Так, у лютому 1919 р. глава держави Ю. Пілсудський видав декрет, яким запроваджено обов'язкову початкову освіту на території колишнього Королівства Польського (частина Польщі, що відійшла до Росії за рішенням Віденського конгресу 1814-1816 рр.). Стосовно родичів, котрі не посилали своїх дітей на навчання, могли бути вжиті примусові заходи³⁰.

Освітньо-культурні права національних меншин були окреслені в Конституції 1921 р. Її 110 стаття гарантувала польським громадянам, котрі належать до національних, релігійних чи мовних меншин засновувати, наглядати і утримувати власним коштом [...] школи та інші виховні заклади, а також вільно вживати в них рідну мову і дотримуватися засад своєї релігії³¹. При цьому навчання в державних і комунальних школах оголошувалося безкоштовним. У той же час, Основ-

ний закон ставив навчальні заклади під контроль адміністрації. Згідно з 117 статтею "всі навчальні та виховні заклади як народні, так і приватні підлягали наглядові державних властей"³². Після ухвалення Конституції шкільна система в Польщі була уніфікована.

Окремі дослідники сходяться на думці, що нормативні акти польської влади, прийняті в галузі шкільництва продовж 1919-1921 рр., до певної міри були популістськими і мали на меті витворити в Європі міф про Польщу, як демократичну державу. Зрештою цього вимагали і міжнародні зобов'язання, які взяла на себе Польща згідно з Малим версальським трактатом. Ситуація докорінно змінилася після рішення Ради послів про включення Східної Галичини до складу Польської держави. До цього найбільше спричинилися національні демократи, котрі домагалися швидкої колонізації національних меншин.

У квітні 1924 р. сейм утворив комісію, яка мала завдання підготувати закон про організацію шкільництва у східних воєводствах. До участі в роботі Комісії чотирьох не допущено депутатів від фракцій національних меншин. Провідну роль у ній відігравав один із лідерів національних демократів, професор, міністр віросповідань і народної освіти Станіслав Грабський – послідовний прихильник цілковитої колонізації українського та білоруського населення³³. Він домінував у комісії настільки, що прийнятий 31 липня 1924 р. закон отримав у пресі назву "шкільний закон Грабського" або "lex Grabski". У ньому викладено засади організації державного шкільництва на території національних воєводств. Головні положення цього нормативного акта такі: 1. Загальні школи (польські та національних меншин) мають єдину шкільну структуру; 2. Загальні народні школи для національної меншини можуть бути утворені тільки в тих місцевостях, де ця меншина становить щонайменше третину населення; 3. Школи для національних меншин можуть бути утворені лише на вимогу родичів; 4. Навчання в школі для меншин буде відбуватися мовою меншин сім років, польська мова буде в ній обов'язковим предметом сім років; 5. Мова меншини може бути запроваджена як факультатив у польській школі, якщо цього вимагатимуть щонайменше 18 дітей; 6. Наука релігії іншого віровизнання ніж римо-католицьке буде запроваджена по мірі можливості, якщо в школі є щонайменше 12 дітей даного обряду; 7. Приватні школи для меншин можуть відкриватися всюди, з дотриманням існуючих приписів³⁴.

Згідно із "законом Грабського" основним типом школи оголошувалась загальна або утравістична школа. Школа на мові національних меншин дозволялась при наявності не менше ніж 40 заяв родичів. Якщо окрім родичів, котрі бажають навчати своїх дітей непольською мовою, родичі щонайменше 20 дітей вимагали навчання державною мовою (без необхідності подавати декларації), тоді викладання мало бути двомовним³⁵.

Закон також зобов'язував у загальних і приватних школах для непольського населення вивчати державною мовою історію Польщі, науку про сучасну Польщу і польську мову. До навчання в середніх школах додавалося вивчення польської літератури і географії.

Шоста стаття цього закону передбачала ліквідацію в одній місцевості окремих середніх українських і польських шкіл та об'єднання їх у спільну утравістичну школу. Професійні школи мали бути двомовними, якщо цього вимагали 40% родичів. Учительські семінарії, особливо новоутворені на терені Східної Галичини і Волині, оголошувалися утравістичними³⁶.

Схваленню сеймом "закону Грабського" передували бурхливі протести депутатів від національних меншин. З цього приводу в літературі відзначається: "Застереження викликали територіальні межі закону. Вказувалося, що національні меншини проживають також в інших воеводствах. [...] Українські депутати протестували проти використання в законі терміну "руський" стосовно до української мови. Підкреслено неоднакове трактування громадян польської і непольської національності [...]. Вказано на невідповідність закону основним засадам педагогіки [...]. У момент голосування депутати від національних меншин покинули сесійний зал"³⁷.

Загалом "закон Грабського" мав катастрофічні наслідки для національного шкільництва в міжвоєнній Польщі. З 3025 українських шкіл, які функціонували в 1922/1923 навчальному році станом на 1937/1938 рр. залишилася 461, з яких 41 – приватна. Останні утримувалися товариством "Рідна школа". У тому самому часі було утворено 3 тис. утравістичних шкіл³⁸.

Наступні кроки спрямовані на обмеження прав національних меншин в освітньо-культурній галузі були зроблені режимом санації. У 1932 р., з ініціативи міністра віросповідань і народної освіти Януша Єнджеєвича була проведена чергова шкільна реформа³⁹. За новою системою основною загальною школою ставала семирічка, що складалася з двох і чотирьох ступенів. Повна середня освіта здобувалася у чотирирічних гімназіях і дворічних ліцеях. Між двома останніми ступенями були вступні іспити. Така структура, якщо й підвищувала загальний освітній рівень мас, то робила вищі ступені доступними лише елітарним верствам польського суспільства. Реформа передбачала також посилення політичної спрямованості навчання й виховання. На перший план була поставлена ідея Польської державності, підкреслення заслуг правлячого табору⁴⁰. Стосовно національних меншин вона мала вкрай негативні наслідки. Так, частина українських приватних гімназій не мали відповідних умов, щоб бути перетвореними в повну середню школу і відповідно були ліквідовані.

Українці в міжвоєнній Польщі докладали значних зусиль для утворення власного університету.

У 1921 р. було засновано Таємний український університет у Львові, в якому діяли філософський, правничий, медичний і технічний факультети. Однак польський уряд відмовив у нострифікації дипломів цього навчального закладу, хоча вони визнавалися в Чехо-Словаччині, Німеччині та Гданську. Українські політичні діячі прагнули легалізувати цей навчальний заклад, але такі наміри завжди викликали сильний спротив польських властей, які не хотіли допустити до утворення наукового осередку на терені, де переважало українське населення. У 1930 р. у Варшаві був відкритий Український науковий інститут, який підпорядковувався Міністерству віросповідань і народної освіти. У ньому проводилися дослідження економічного життя, культури та історії українського народу. Однак цей науковий центр не займався навчанням молоді і відповідно не мав підтримки українського національного руху⁴¹.

Після закінчення Другої світової війни конституційна формула гарантування прав національних меншин, у тому числі і освітньо-культурних, зазнала суттєвих змін. Урядові декларації перших післявоєнних років щодо реалізації громадянських прав і свобод згадували тільки про "рівність стосовно права без різниці національності". У серпні 1952 р. міністр освіти ПНР видав розпорядження, яке стосувалося шкіл з непольською мовою навчання. Згідно з ним, національні школи повинні бути організовані на зразок польських. Різниця полягала лише в тому, що в таких школах встановлювалася інша сітка годин для вивчення рідної, польської та російської мов.

У 1981 р. міністр освіти і виховання видав чергове розпорядження з цієї проблеми. У ньому викладалися засади вивчення рідної мови, як предмета для дітей і молоді непольської національності в школах з польською мовою навчання. Це розпорядження також дозволяло організовувати вивчення національної мови на підставі заяв родичів чи опікунів, зроблених директорів під час запису дитини до школи. Додаткове вивчення рідної мови могло бути в обсязі 3-4 години на тиждень.

Указані вище розпорядження були основними нормативними актами, що регулювали освітньо-культурні проблеми національних меншин упродовж 1919-1989 рр.

Вивчення української мови в освітніх закладах Польщі розпочалося в 1952/1953 навчальному році. Тоді у 24 польських школах українську мову вивчали 187 дітей. Така ситуація тривала до часу утворення в 1956 році. Українського суспільно-культурного товариства, яке розгорнуло жваву діяльність в освітньо-культурній галузі. Як наслідок, у 1956/1957 навчальному році, кількість українських дітей, котрі вивчали рідну мову як предмет зросла до 2431. У вказаному році були також організовані дві перших початкових школи з українською мовою навчання, які відвідувало 56 дітей⁴².

На переломі 50-60 рр. українська меншина в Польщі мала 6 початкових шкіл і 2 ліцеї. На початку 70-х рр. кількість учнів в українських школах та класах значно зменшилася. Станом на 1979/1980 навчальний рік число учнів скоротилося до 445. У 1986/1987 н. р. діяла тільки одна українська початкова школа в Білому Борі. Залишилися також паралельні класи в Банях-Мазурських, загальноосвітній ліцеї у Легниці та паралельні класи в загальному ліцеї в Гурові-Ілавському⁴³.

Загалом культурно-освітні права національних меншин у Польщі були об'єктом пильної уваги властей, які намагалися обмежувати розвиток національного шкільництва, вбачаючи в ньому перешкоду на шляху асиміляції непольського населення.

Таким чином, національна політика Польщі впродовж 1919-1989 рр. у своєму розвитку пройшла два абсолютно різних етапи: перший – з 1919 р. по 1939 р.; другий з 1945 р. по 1989 р. У перші роки після відновлення незалежності на політику Польської держави щодо національних меншин визначальний вплив мали як міжнародні, так і міжнародно-правові обставини. Невизначений статус Східної Галичини, Верхньої Сілезії та частини Східної Пруссії змушував урядові кола Варшави дотримуватись зобов'язань, які випливали з Малоого версальського трактату. Він стосувався усіх членів національних меншин, котрі мали польське громадянство. Друга – восьма статті цього документа були визнані Польщею як основоположні, яким жодний закон чи розпорядження польських властей не могли суперечити. Підтвердженням цього стала “березнева” Конституція 1921 р. Згодом її основні положення щодо національних меншин були підтвержені в Ризькому мирному договорі та у Верхньосілезькій конвенції.

Рішення Ради послів Антанти про передачу Східної Галичини Польській державі спричинило зворот в її національній політиці. Свідченням цього стало прийняття 1924 р. “закону Грабського”.

Після встановлення в Польщі “режиму санації” поступово були ліквідовані або обмежені демократичні свободи, що в кінцевому рахунку привело до погіршення правового становища непольського населення країни. Антидемократичні “Виборчі ординації” до сейму і сенату (1930, 1935, 1938 років) та органів місцевого самоврядування надзвичайно звузили представництво в них національних меншин. Тенденції, що проявилися в політиці пілсудчиків впродовж 1926-1935 рр. знайшли цілковите втілення в Конституції 1935 р., яка гарантувала громадянам головні демократичні права і свободи, але обмежувала їх обов'язком лояльності до держави.

Національна політика Польщі після Другої світової війни суттєво відрізнялася від попереднього періоду. Це знайшло свій вияв як у законодавстві, так і в практиці ПНР щодо національних меншин. Прийнята Законодавчим сеймом 22 лю-

того 1947 р. Декларація прав і свобод громадян, ніби засвідчувала демократичний характер устурою і відповідно декларувала “рівність щодо права усіх громадян без різниці національності, раси і релігії”. Це положення лягло в основу Конституції ПНР від 22 липня 1952 р. Попри те, вся тодішня і майбутня практика Народної Польщі була суцільним ланцюгом порушень комуністичною владою усіх прав і свобод національних меншин. Це підтверджують депортаційні акції 1944-1946 рр., які привели до різкого зменшення в країні кількості українців, німців, білорусів, литовців. Більше того, у результаті санкціонованих комуністичним режимом погромів, єврейське населення, що вціліло від голокосту 1939-1944 рр. було змушене покинути Польщу. У цьому ряду злочинів поправу перше місце займає операція “Вісла”. Унаслідок вищевказаних процесів Народна Польща перетворилася на мононаціональну державу, в якій національні меншини становили 1,5-2 % населення.

Певні позитивні зміни у політиці комуністичних властей щодо меншин стали спостерігатися в Польщі, починаючи з 1956 р., коли почали діяти суспільно-культурні товариства. Однак період їх відносної незалежності від впливів ПОРП тривав доволі коротко. Уже наступного року їхніх провідних діячів було звинувачено в націоналізмі й усунуто із займаних посад.

У 60-х рр. зацікавлення національними проблемами в урядових і партійних колах значно знизилось, оскільки ПНР, як мононаціональна держава, у своїй діяльності керувалася засадами інтернаціоналізму. Виходячи з таких позицій, уряд почав реалізувати програму прискореної асиміляції національних меншин і піддав посиленому наглядові їхню організаційну діяльність. Усе це призвело до майже повного занепаду культурно-освітньої та видавничої діяльності суспільно-культурних товариств.

У 80-х рр. національна проблематика в політиці польських властей набрала іншого характеру, що було пов'язане з початком діяльності профоб'єднання “Солідарність”, обмеженням цензури і послабленням контролю за діяльністю національних інституцій.

У період 1919-1989 рр. національні меншини в Польщі користувалися певним обсягом політичних та культурно-освітніх прав, які були гарантовані цілим рядом нормативних актів. Це дозволило їм упродовж 1919-1925 рр. утворити власні політичні інституції, покликані відстоювати національні інтереси. Найбільш активне політичне життя в цей період вели українці, євреї та частково білоруси. Маючи значне представництво в парламенті, вони прямо чи опосередковано могли впливати на політику польських властей.

Ситуація докорінно змінилася після травневого перевороту 1926 р. і встановлення в Польщі авторитарного режиму Ю. Пілсудського. Санаційний режим часто вдавався до репресивних

заходів щодо українців, білорусів і німців, не протистояв поширенню антисемітизму.

Після закінчення Другої світової війни політичне життя національних меншин почало відроджуватися в 1956-1957 рр., коли були утворені суспільно-культурні товариства. Вони єдині могли відстоювати національні права своїх меншин. Однак, їхня діяльність не принесла бажаних результатів, оскільки відбувалася під пильним контролем партійних органів та служб безпеки країни.

У національній політиці польських властей упродовж 1919-1989 рр. важливе місце посідали також освітньо-культурні проблеми, які викликали підвищену увагу як міжвоєнних урядів, так і комуністичних. Для обох було характерним прагнення підірвати основи національної школи і перетворити її в інструмент колонізації. З огляду на

це, у 1924 р. прийнята і почала втілюватися в життя освітня реформа С. Грабського, яка в кінцевому рахунку спричинилася до занепаду українського, білоруського і литовського шкільництва. Не меншого значення в цьому плані мали закони 1932 р. про середню освіту, розроблені Міністром віросповідань і народної освіти Я. Єнджесвичем.

У 1944-1989 рр. освітньо-культурні права національних меншин фактично нехтувалися урядом ПНР. Незначні поступки, які мали місце в цьому плані в 50-х рр., були викликані як міжнародними, так і внутріполітичними реаліями. Однак, з початком 60-х рр. ПОРП і уряд країни, стимулюючи міграції населення з села до міста, фактично допровадили до ліквідації національного шкільництва, яке зосереджувалося переважно в сільській місцевості.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Konstytucja 17 marca 1921 r. – S. 58.
- ² Ibid. – S. 59.
- ³ Dz.U RP. 1921. – №44. – Poz. 268.
- ⁴ Giertych J. O program polityki kresowej. – S. 161-162.
- ⁵ Chojnowski A. Mniejszości narodowe w polityce rządów polskich w latach 1921-1926 // Przegląd Historyczny. Warszawa, 1976. – №4. – S. 609.
- ⁶ Halpern L. Polityka żydowska w Sejmie i Senacie Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1933. – S. 43-47.
- ⁷ Rajewski J., Łazuga W. Gabriel Narutowicz. Pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993. – S. 150.
- ⁸ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929. – S. 82.
- ⁹ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – С. 466.
- ¹⁰ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929. – S. 85.
- ¹¹ Dz.U RP. 1924. – №73. – Poz. 724; №78. – Poz. 757.
- ¹² Волошин А. Права української мови // Життя і право. – Львів, 1928. – Ч. 1. – С. 28-34.
- ¹³ Halpern L. Polityka żydowska w Sejmie i Senacie Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1933. – S. 51.
- ¹⁴ Sprawy Narodowościowe. – Warszawa, 1927. – №1. – S. 51-52.
- ¹⁵ Ibid. – №2. – S. 160.
- ¹⁶ Ibid. – №5/6. – S. 576-606.
- ¹⁷ Швагуляк М. Паціфікація. – С. 22-24.
- ¹⁸ Wielka Historia Polski. 1918-1939. – S. 169.
- ¹⁹ Konstytucja uchwalona przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 23 marca 1935. – S. 24.
- ²⁰ Макакрчук С. Етносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – С. 166.
- ²¹ Sprawy Narodowościowe. Warszawa, 1935. – №3-4. – S. 291-292.
- ²² Макар Ю. Мартиролог Української православної церкви Холмщини і Підляшшя // Українознавство. Календар-щорічник 2003 р. – Київ, 2002. – С. 158.
- ²³ Кучерепа М., Давидюк Р. Волинське українське об'єднання (1931-1939 рр.). – Луцьк, 2001. – С. 44.
- ²⁴ Sprawy Narodowościowe. – Warszawa, 1938. – №4-5. – S. 455.
- ²⁵ Tomaszewski J. Dwa dokumenty o pogromie w Brześciu. – S. 61-66.
- ²⁶ Качараба С. Еміграція євреїв із Західної України у Палестину у 1919-1939 рр. // Україна модерна. – Київ-Львів, 2002. – Ч. 7. – С. 119-141; Tartakower A. Emigracja żydów z Polski. – Warszawa, 1939. – S. 22.
- ²⁷ Mniejszości narodowe w Polsce. – S. 8.
- ²⁸ Cała A. Mniejszość żydowska. – S. 266.
- ²⁹ Syryk M. Ukraińcy w powiecie waleckim – z najnowszych dziejów mniejszości ukraińskiej w Polsce 1947-2000 // Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918-1989) – Pod red. R.Drozda. – S. 153; Mironowicz E. Białorusini. – S. 38; Tarka K. Litwini w Polsce 1944-1997. – S. 77; Madajczyk P. Niemcy. – S. 90-91.
- ³⁰ Ozga W. Organizacja szkolnictwa w Polsce. – S. 82-83.
- ³¹ Konstytucja 17 marca 1921 r. – S. 59.
- ³² Ibid. – S. 60-61.
- ³³ Wojdyło W. Koncepcje społeczno-polityczne Stanisława Grabskiego. – Toruń, 1993. – S. 66.
- ³⁴ Dz.U. RP. 1924. №79. Poz.766.
- ³⁵ Syryk M. Ukraińcy w Polsce 1918-1939: oświata i szkolnictwo. – Wrocław, 1996. – S. 53.
- ³⁶ Mauersberg S. Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918-1939. – S. 69.
- ³⁷ Ibid. – S. 71-73.
- ³⁸ Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej. – S. 381.
- ³⁹ Wielka Historia Polski. – S. 1931.
- ⁴⁰ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – С. 477.
- ⁴¹ Chałupczak H., Browarek T. Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995. – S. 72.
- ⁴² Лановик Б., Траф'як М. та інші. Внесок української еміграції в розвиток національної та світової культури. – С. 221.
- ⁴³ Зарубіжні українці. Довідник. – С. 176.

Надійшла до редакції 21.11.2008